

วิเคราะห์พุทธวิธีในการสอนเรื่องเมตตา
AN ANALYSIS OF THE BUDDHA'S TEACHING METHOD
OF LOVING-KINDNESS

นายภาณุวัฒน์ เกิดโชติ^๑
ดร.เสฐียร ทังทองมะดัน^๒

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ข้อ (๑) เพื่อศึกษาพุทธวิธีในการสอน (๒) เพื่อศึกษาเมตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๓) เพื่อวิเคราะห์พุทธวิธีในการสอนเรื่องเมตตา การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ นำเสนอผลการวิจัยโดยวิธีพรรณนา ผลการศึกษาพบว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระปรีชาสามารถอย่างที่สุดในด้านการสอน มีวิธีการสอนที่หลากหลาย รวมทั้งรูปแบบและเทคนิคในการสอนที่เหมาะสมกับความแตกต่างระหว่างบุคคล สถานการณ์ เวลาและสถานที่ สิ่งที่พระพุทธเจ้าสอนมีอยู่อย่างมากมาย แต่มีหลักธรรมที่สำคัญอีกหลักธรรมหนึ่ง คือความเมตตา เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ให้มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน นอกจากนี้ยังเป็นหลักธรรมที่เป็นคู่ปฏิบัติกับความโกรธ ซึ่งใครที่ชนะความโกรธได้ ก็ต้องเป็นผู้ที่มีเมตตา ความเมตตายังส่งผลให้เกิดความสงบสุขทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ทั้งหมดนี้เกิดจากคำสอนของพระบรมศาสดาและพระเมตตาอันยิ่งใหญ่

คำสำคัญ พุทธวิธีในการสอน, เมตตา

ABSTRACT

This study has three objectives: 1) to study the Buddha's Teaching Methods; 2) to study the Loving-Kindness in Theravada; 3) to analyze the Buddha's Teaching Methods causing the Loving-Kindness. This research is Qualitative research Describe the results by descriptive method. The study indicated that The Buddha is the most proficient in teaching. There are various teaching methods. Including teaching styles and techniques that best fit the differences between individuals, situations, and places. What the Buddha taught is abundant. Another principle is that mercy is a

^๑ นิสิตปริญญาโท สาขาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา

^๒ อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา

principle that promotes peaceful coexistence. To be generous and help each other. It is also fair to be an antagonist to anger. Who wins the anger I have to be kind. Mercy also results in peace for both themselves and others. All this comes from the teachings of the great and merciful monks.

Keywords: BUDDHA'S TEACHING METHOD, LOVING-KINDNESS

๑. บทนำ

โลกได้เข้าสู่ยุคแห่งความอาฆาตพยาบาท สันติภาพกำลังจะหมดไป มนุษยชาติโดยเฉพาะชาวตะวันตกต้องอยู่อย่างหวาดระแวง ไปเดินซุ่มยิงหรืออยู่ในที่ซึ่งมีผู้คนชุมนุมกันหนาแน่นก็กลัวจะถูกระเบิดพลีชีพ โดยสารเครื่องบินก็กลัวถูกก่อการร้ายจี้เครื่องบิน หรือลอบยิงด้วยขีปนาวุธจากพื้นดิน เกี่ยวกับปัญหาที่เกิดขึ้นนั้น ต่างก็โทษว่าคนอื่น เผ่าพันธุ์อื่น ประเทศอื่น เป็นต้นเหตุ แต่ถ้าพิจารณาให้ลึกซึ้งก็จะพบว่า ความโกรธต่างหากเป็นสาเหตุสำคัญอย่างหนึ่งของความขัดแย้งทุกกรณี เมื่อความโกรธเกิดขึ้นจะกินที่ไม่เป็นสุข จะนอนก็ไม่หลับ จะอยู่ที่ใดใจก็กลัดกลุ้มรุ่มร้อน การทะเลาะกันในครอบครัวหรือในที่ทำงาน การก่อการร้าย รวมทั้งสงครามต่างๆ เกิดจากความโกรธ ความโกรธจึงเป็นภัยใหญ่หลวงโลก จะต้องฆ่าความโกรธให้พินาศ มนุษยชาติจึงจะปลอดภัย^๓ ความโกรธร้ายแรงกว่าอัคคีภัย ความเสียหายแก่ชีวิตและทรัพย์สินอันเนื่องมาจากไฟภายในคือโทสะนั้น มีมากกว่าไฟภายนอกอย่างเทียบกันไม่ได้ ลองนึกดูว่าในโลกที่มีประชากรหลายพันล้านคนนี้ วันหนึ่ง ๆ มีเพลิงโทสะเกิดขึ้นกี่ครั้ง เมื่อเพลิงโทสะเกิดขึ้นแทนที่จะทำให้สว่าง กลับทำจิตใจให้มีมืดมิดยิ่งขึ้น คนโกรธย่อมไม่รู้จักประโยชน์ของตนและของผู้อื่น ชัดตามความเป็นจริง คนโกรธย่อมก่อกรรมที่ทำได้ยากเหมือนทำได้ง่าย คนโกรธฆ่าบิดามารดาก็ได้ ฆ่าพระอรหันต์ก็ได้ ฆ่าตนเองก็ได้ ฆ่าใครต่อใครก็ได้ เรื่องที่ร้ายแรงหรือทารุณโหดร้ายขนาดไหน คนโกรธทำได้ทั้งนั้น^๔ โทสะหรือความโกรธเป็นเหตุแห่งความร้อนใจ ยิ่งกว่าความโลภหรือความหลง โกรธเมื่อใดร้อนเมื่อนั้น แม้ผู้ที่หยาบที่สุดไม่ต้องใช้ความประณีตพิจารณาเลย ก็ย่อมรู้สึกได้เช่นนั้น คนโกรธง่าย โกรธบ่อย อาจจะทำให้เกิดความโกรธจนชินได้ แต่จะไม่ชินกับผลที่เกิดจากความโกรธ คือจะต้องรู้สึกร้อนเสมอไปไม่ว่าจะโกรธจนชินแล้วเพียงไหน^๕

จึงกล่าวได้ว่าความโกรธหรือโทสะนั้น เป็นปฏิปักษ์ต่อเมตตา บุคคลที่ระงับความโกรธได้จะเป็นบุคคลที่จะอยู่เป็นสุข คือ ไม่มีเวรต่อใคร ไม่มีใครมาจองเวร ไม่เศร้าโศก คือ ไม่ต้อง ทุกข์อก ทุกข์ใจ ร้อนนกร้อนใจ และผู้ที่ไม่โกรธนั้นย่อมได้ชื่อว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสเรื่องของความโกรธไว้ว่า “ผู้ใดโกรธตอบต่อบุคคลผู้โกรธ ผู้นั้นย่อมเลวกว่าผู้โกรธ เพราะการโกรธตอบนั้นบุคคลผู้ไม่โกรธตอบต่อบุคคลผู้โกรธ ชื่อว่าชนะสงครามที่ชนะได้ยาก ผู้ใดรู้ว่าผู้อื่นโกรธเป็นผู้มีสติ สงบใจไว้ได้ ผู้นั้นชื่อว่าประพาสติประโยชน์ของคนทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายตนและฝ่ายผู้อื่น^๖

^๓ ทูตใจ, มนต์คลายโกรธ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โอ เอส พรีนติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๕๑), หน้า คำนำ.

^๔ ธมมวาทโธ ภิกขุ, พุทธวิธีชนะความโกรธ, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., ๒๕๕๒), หน้า ๓.

^๕ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, วิธีฝึกใจไม่ให้โกรธ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (นครปฐม : สาระพิมพ์การ, ๒๕๕๗), หน้า ๒๓.

^๖ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๘/๒๖๗.

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นนักการสอนที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ทรงพระปรีชาสามารถยอดเยี่ยมในการอบรมสั่งสอน และประสบความสำเร็จในการสอนอย่างสูงสุด พระนามอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า ที่ปราชญ์ได้ขนานนามถวาย และพุทธศาสนิกชนนิยมกล่าวเรียกกันเสมอ คือคำว่า “พระบรมศาสดาหรือพระบรมครู” ซึ่งแปลว่า พระศาสดาผู้ยอดเยี่ยมหรือผู้เป็นยอดของครู ในภาษาบาลีก็มีบทพุทธคุณถวายพระเกียรติว่า “สตถา เทวมนุสฺสานัน” แปลว่า พระศาสดาของทวยเทพ และมนุษย์ทั้งหลาย และมีคำเสริมพระพุทธคุณว่า “อนุตฺตโร บุริสทมฺมสารถิ” แปลว่าเป็น สารถิฝักคนได้ไม่มีใครยิ่งกว่า” และท่ามกลางคำสอนมากมายของพระพุทธองค์ คำสอนเรื่อง “เมตตา” คือการมีไมตรีจิตหรือการมองคนทั้งโลกว่าเป็นเพื่อนสนิทมิตรที่รักของเรานั้น นับว่าเป็นคำสอนที่โดดเด่นมาก คำสอนเรื่องเมตตาเป็นคำสอนเพื่อสร้างสันติภาพอย่างแท้จริง และคำสอนเรื่องเมตตาหรือความรักที่แท้ นี้ พระพุทธองค์ไม่ได้สอนให้เราไปเฉพาะกับคนด้วยกันเท่านั้น หากแต่ทรงสอนให้เราจงมีเมตตาหรือไมตรีต่อทั้งคน เทวดา อมนุษย์ สัตว์ดิรัจฉาน รวมถึงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วย^๘

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๒.๑ เพื่อศึกษาพุทธวิธีในการสอน
- ๒.๒ เพื่อศึกษาเมตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๒.๓ เพื่อวิเคราะห์พุทธวิธีในการสอนเรื่องเมตตา

๓. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่เน้นเอกสาร คือ การรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร แล้วนำมาวิเคราะห์ เรียบเรียงและพรรณนา โดยแบ่งแหล่งข้อมูลดังนี้

๓.๑ แหล่งปฐมภูมิ (Primary Source) ศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙

๓.๒ แหล่งทุติยภูมิ (Secondary Source) ศึกษาข้อมูลจากอรรถกถา ตำรา หนังสือ เอกสารทางวิชาการ วารสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๔. ผลการศึกษา

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ ๑) เพื่อศึกษาพุทธวิธีในการสอน ๒) เพื่อศึกษาเมตตาในพุทธศาสนาเถรวาท และ ๓) เพื่อวิเคราะห์พุทธวิธีในการสอนเรื่องเมตตา ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้ข้อมูลจากพระไตรปิฎกและเอกสาร หนังสือ รวมทั้งวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยและนำข้อมูลมาวิเคราะห์ เรียบเรียงเชิงพรรณนา ผลการศึกษาพบว่า

๑. การสอนของพระพุทธเจ้า เป็นกระบวนการให้ความรู้ ถ่ายทอด แนะนำ บอกกล่าว ตักเตือน ให้เข้าใจอย่างลึกซึ้ง ให้อุจเฉฐเห็นจริง ด้วยวิธีการต่างๆ อย่างเป็นกัลยามิตร ด้วยความรักความเมตตา โดยทรงมีหลักในการสอน ดังนี้ ๑) สอนจากรูปธรรมไปหานามธรรม ๒) สอนตามลำดับขั้นตอน ๓) สอนด้วยของจริง ให้ได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเอง ๔) สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง ๕) สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้ ๖) สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ ๗) สอนสิ่งที่มีความหมาย ก่อนที่จะเข้าสู่การสอนนั้นพระองค์ยังสร้าง

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธวิธีในการสอน*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๙), หน้า ๑.

^๘ วชิรเมธี, *อหิงสา มรรคาสู่สันติภาพ*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยพุทธเศรษฐศาสตร์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๐.

บรรยากาศการเรียนการสอนเพื่อชักจูงให้ผู้เรียนมีความสนใจพระธรรมคำสอน การสอนของพระพุทธเจ้า ทรงใช้หลักการสอนที่เหมาะสมกับบุคคลประเภทต่างๆ โดยคำนึงถึงตัวผู้เรียน ความแตกต่างระหว่างบุคคลในการถ่ายทอดวิชาความรู้และเนื้อหาของเรื่องที่สอนเป็นสำคัญ นอกจากนี้ทรงมีลีลาในการสอน เพื่อให้กระบวนการสอนเกิดประสิทธิภาพ คือ ๑) ทรงชี้แจงให้ชัดเจน ๒) ฟังแล้วอยากนำไปปฏิบัติ ๓) ปลุกเร้าให้กระตือรือร้น เกิดความอุตสาหะ และ ๔) ชี้ให้เห็นผลดีและประโยชน์ที่จะได้รับ พระพุทธเจ้ามีวิธีการสอนอยู่ ๔ แบบ คือ สอนแบบสาส์นหรือสนทนา สอนแบบบรรยาย สอนแบบตอบปัญหา และสอนแบบวางกฎข้อบังคับ นอกจากนี้พระองค์ทรงใช้เทคนิคในการสอน คือ การยกอุทาหรณ์หรือนิทานประกอบ การเปรียบเทียบกับข้ออุปมา การใช้อุปมาอุปไมย การเล่นเกมเล่นคำหรือการให้ความหมายใหม่ อุปมาอุปไมยและปฏิบัติ รายบุคคล การรู้จักจังหวะและโอกาส และความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการด้วยลักษณะการสอนที่มีความเข้าใจง่าย ลุ่มลึก สมดังกับที่เป็นศาสดาเอกของโลก

๒. เมตตาเป็นหลักธรรมที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาแล้วคือ ในระดับพื้นฐาน เมตตาเป็นหลักธรรมในอันที่จะให้คนทั้งหลายเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน ไม่ทำลาย ไม่เบียดเบียนกัน ยังคนทั้งหลายให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข และสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นแก่ชาวโลก ในระดับกลาง เมตตาเป็นคุณธรรมที่ช่วยพัฒนาจิตให้สะอาดบริสุทธิ์ ลดกิเลส ลดปัญหา ขจัดความทุกข์ให้เบาบาง มีความเห็นแก่ตัวน้อยลง ยังประโยชน์ให้เกิดขึ้นทั้งแก่ตนเองและสังคมส่วนรวม และในระดับสูง เมตตาเป็นคุณธรรมที่ยังบุคคลให้หมดตัวตน หมดกิเลส หมดปัญหา ไม่มีอาสวะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในจิตใจ เป็นเมตตาที่สะอาดบริสุทธิ์ไม่มีผู้ให้และผู้รับ หมายถึง การบรรลุพระนิพพาน เป็นเมตตาของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลาย เมตตาอันนี้ เกิดขึ้นได้ ๓ ทาง คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ เมตตาที่มีกิเลสครอบงำหรือเมตตาที่ปราศจากปัญญา ย่อมเป็นสาเหตุให้เกิดโทษได้ ถ้าบุคคลเจริญเมตตาอย่างต่อเนื่องก็ย่อมได้รับอานิสงค์และประโยชน์อย่างมากมาย

๓. วิเคราะห์พุทธวิธีในการสอนเรื่องเมตตา เป็นการสอนที่เน้นเฉพาะในเรื่องของความเมตตาเท่านั้น โดยพระพุทธเจ้าได้ทรงสอนเรื่องเมตตาไว้ในหลายๆ เหตุการณ์และแตกต่างกันออกไป สรุปโดยภาพรวมดังนี้ พระพุทธเจ้าทรงสอนและอธิบายเรื่องเมตตาอย่างเป็นเหตุเป็นผล ตามลำดับขั้นตอน ไม่วกวน พร้อมทั้งชี้แจงข้อเท็จจริงให้ผู้ถามได้รับคำตอบอย่างกระจ่างชัด ทำให้หมดข้อสงสัย บางครั้งทรงใช้ความกล้าหาญ เด็ดเดี่ยว ทรงใช้วิธีสอนแบบอิทธิปาฏิหาริย์ร่วมด้วย คือการใช้ความสามารถพิเศษกับบุคคล ที่มีลักษณะร้าย นักเลง หรือเป็นคนหัวแข็งไม่เชื่อใครๆ ง่าย การสอนแบบอุปมาอุปไมยนั้นช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมาและเข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะมักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม เปรียบเทียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม นอกจากนี้การเล่านิทานประกอบการสอนเรื่องเมตตา ช่วยให้เข้าใจความได้ง่าย ชัดเจน ช่วยให้จำแม่น เกิดความเพลิดเพลินและสร้างสรรค์จินตนาการที่แปลกใหม่ กว้างไกล ไร้ขอบเขต และยิ่งสอดแทรกคุณธรรม ทักษะชีวิตและข้อคิดดีๆ ไว้ในเนื้อเรื่องหรือตอนท้ายของเรื่อง ทำให้ตระหนักถึงคุณงามความดี การสอนโดยใช้ตัวละครเป็นแบบอย่าง ถือว่าเป็นการสอนทางอ้อมอีกแบบหนึ่ง เพื่อให้ผู้ฟังได้เห็นแบบอย่างที่ดีของความเมตตา นับได้ว่าเป็นกุศโลบายที่แยบคายของพระพุทธเจ้า บางครั้งการสอนของพระพุทธเจ้า ต้องอาศัยไหวพริบ ปฏิภาณ ต้องมีสติสัมปชัญญะ ไม่ตื่นตระหนกหรือตกใจเกินไป ค่อยๆ คิดแก้ปัญหา อย่างรอบคอบ กับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าในภาวะที่ซับซ้อน และการยกย่องชมเชย เป็นการยอมรับความสามารถของผู้ที่ได้รับคำชมนั้นๆ ให้มีกำลังใจและประพฤติปฏิบัติอย่างนั้นยิ่งขึ้นไป นอกจากนี้การรู้จักจังหวะและโอกาสในการสอนของพระพุทธเจ้าก็เป็นวิธีการหนึ่ง เพื่อดูความพร้อมของผู้ที่จะได้รับคำสอน เป็นการรอเวลา ที่เหมาะสม ประกอบกับในการสอนแต่ละครั้งทรงใช้หลายๆ วิธี หลายๆ รูปแบบ

รวมกันพร้อมกับวิเคราะห์อุปนิสัยใจคอ จริต ความรู้และอาชีพ ใช้สื่อที่มีอยู่ในการเชื่อมโยงความรู้เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจได้โดยง่าย ประการสำคัญคือการเป็นแบบอย่างที่ดีปฏิบัติให้เห็น และพระจริยวัตรที่งดงามทำให้การสอนเรื่องเมตตานี้เป็นคำสอนที่สำคัญและโดดเด่นในพระพุทธศาสนา

๕. บทสรุป

สรุปได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงมีพระปรีชาสามารถอย่างที่สุดในด้านการสอน ทรงมีวิธีการสอนที่หลากหลายให้เหมาะสมกับบุคคล สถานการณ์ เวลา สถานที่ มีหลักในการสอน รูปแบบการสอน สীลาและเทคนิคการสอน ที่ทำให้ศาสนาของพระองค์เผยแผ่มาจนถึงปัจจุบัน และสิ่งที่สอนนอกจากหลักธรรมที่ทำให้ถึงความความดับทุกข์ คือพระนิพพานซึ่งเป็นมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ยังมีหลักธรรมที่สำคัญอีกหลักธรรมหนึ่ง คือความเมตตา เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แบ่งปันและเกื้อกูลกัน ไม่ให้พยายาบาท เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ด้วยการประพฤติเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตาเมโนกรรม นอกจากนี้ยังเป็นหลักธรรมที่เป็นคู่ปฏิบัติกับความโกรธ ซึ่งใครที่จะชนะความโกรธได้ ก็ต้องเป็นผู้ที่มีเมตตา เมื่อมีความเมตตาความโกรธจะหายไป นอกจากนี้ผลที่เกิดจากความเมตตายังส่งผลให้เกิดความสุขใจ ความเย็นสบาย ส่งผลให้ตัวเองมีความสุขและคนที่อยู่ใกล้ก็จะรู้สึกมีความสุขไปด้วย ทั้งหมดนี้เกิดจากคำสอนของพระบรมศาสดาและเกิดจากพระเมตตาอันยิ่งใหญ่

๖. ข้อเสนอแนะ

๖.๑ ข้อเสนอแนะทั่วไป

จากการศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีในการสอนเรื่องเมตตา ทำให้ผู้วิจัยเห็นว่ามีหลายแง่มุมที่สำคัญและน่าศึกษาในเรื่องการสอนของพระพุทธเจ้า การสอนเป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ ความคิด ประสบการณ์จากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งผู้ที่สนใจหรือมีหน้าที่เกี่ยวกับการสอน เช่น ครู อาจารย์ วิทยากร สามารถนำความรู้จากงานวิจัยนี้ไปประยุกต์หรือปรับใช้ให้เหมาะสมกับงานของตนเองและนำไปใช้ให้เกิดคุณค่าและประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น และในฐานะที่เป็นชาวพุทธเราควรจะได้ศึกษาพุทธวิธีในการสอน การเผยแผ่พระพุทธศาสนาตลอด ๔๕ พรรษาและพระจริยวัตรที่งดงามของพระพุทธเจ้า ให้สมกับที่ได้เกิดมาพบพระพุทธศาสนาและเป็นชาวพุทธอย่างแท้จริง

๖.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

- ๑) ศึกษาพุทธวิธีในการสอนกับหลักธรรมอื่นๆ เช่น กรุณา มุทิตา อุเบกขา
- ๒) เปรียบเทียบพุทธวิธีในการสอนระหว่างพระพุทธศาสนาเถรวาทกับพระพุทธศาสนา มหายาน
- ๓) ประยุกต์ใช้พุทธวิธีในการสอนกับการศึกษาระดับต่างๆ เช่น ประถมศึกษา อาชีวศึกษา มัธยมศึกษาและอุดมศึกษา
- ๔) ศึกษาพุทธวิธีในการสอนที่มีอิทธิพลต่อคณาจารย์มหาวิทยาลัยสงฆ์ของไทย
- ๕) บูรณาการพุทธวิธีในการสอนกับสื่อออนไลน์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

- ทูตใจ. **มนต์คลายโกรธ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โอ เอส พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๕๑.
- ธมมวาทโธม ภิฤช. **พุทธวิธีชนะความโกรธ**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๔๒.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธวิธีในการสอน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๙.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- ว.วชิรเมธี. **อหิงสา มรรคาสู่สันติภาพ**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยพุทธเศรษฐศาสตร์, ๒๕๕๕.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. **วิธีฝึกใจไม่ให้โกรธ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓.
นครปฐม : สาละพิมพ์การ, ๒๕๕๗.